

[RECIENSIE]

Gerrit Schutte, *Stamverwantschap onder druk. De betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika, 1940-1947*, Amsterdam, Suid-Afrikaanse Instituut, 2011, 322 pp., ill., ISBN 9789074112314, (SAI-Reeks, No 12)

In deze studie onderzoekt Gerrit Schutte, oud-hoogleraar geschiedenis aan de Vrije Universiteit Amsterdam en kenner van de Zuid-Afrikaanse geschiedenis, de problemen die de Nederlands-Zuid-Afrikaanse Vereniging (NZAV) in en na de Tweede Wereldoorlog ondervond bij het herstel van de onderlinge contacten.

De NZAV was opgericht in 1881 in de periode dat er een intense her-

beleving van de betrekkingen tussen Nederland en de Zuid-Afrikaanse republieken ontstond. De Boeren waren de nazaten van de kolonisten die in de zeventiende eeuw, toen Kaapstad een vlootbasis van de Verenigde Oost-Indische Compagnie was, daarheen waren geëmigreerd. Een migratie die in de achttiende en negentiende eeuw voortduurde. De strijd van de Boeren tegen de Engelse imperialisten riep gedachten aan de strijd van de Geuzen tegen de Spanjaarden in de Tachtigjarige Oorlog op. Ook het nogal dogmatische calvinisme van de Boeren riep in orthodox protestantse kringen sympathie op. Kortom, er heerste in die jaren, zo schreef P.J. van Winter bij het zestigjarig bestaan van de NZAV, een *“vernieuwd nationaal gevoel, geloof in de roeping van ons volk, krachtige bevordering van de ondernemingsgeest”*. Interessant is dat deze gevoelens ook in Vlaanderen weerklank vonden en onder andere via het Algemeen Nederlands Verbond beleefd werden. Parallellen tussen de taalstrijd Frans versus Nederlands in België en Engels versus Nederlands-Afrikaans in Zuid-Afrika liggen voor de hand.

Na de Vrede van Vereeniging in 1902 en de stichting van de Unie van Zuid-Afrika in 1910, waarin de Boerenrepublieken werden opgenomen, ebde de belangstelling weg. De NZAV liep van ruim 7 000 leden terug tot ruim 1 000 einde jaren 1930. Wat bleef was, eigenlijk al op het einde van de negentiende eeuw, volgens G.A.A. Middelkoop, slechts *“enkele ideële banden, de eenheid vele eeuwen geleden, de kern der beide talen, maar dan houdt het op”*.¹ Middelberg was tot einde 1898 directeur van de Nederlandsch-Zuid-Afrikaansche Spoorweg Maatschappijen was een vertrouwd adviseur van president Paul Kruger (1825-1904).

Naast het bevorderen van economische contacten, hulp bij emigratie en hulp aan Zuid-Afrikaanse studenten die hier kwamen studeren, bevorderde de NZAV vooral allerlei culturele activiteiten. De vereniging deed dit in nauwe samenwerking met een vrij groot aantal kleinere organisaties, die gelijke doelstellingen hadden. Een van de belangrijkste was de instelling die leerstoelen in respectievelijk Amsterdam en Pretoria onderhield.

In 1945 stond de NZAV echter voor een drietal problemen. Allereerst moesten de eigen bestuursorganen gezuiverd worden van pro-Duitse en nationaalsocialistischgezinde elementen. Vervolgens dienden de betrekkingen met Zuid-Afrika hersteld te worden en ook daar dienden de contacten op pro-Duitsheid en nationaalsocialistische sympathieën gescreend te worden. Tenslotte diende de NZAV haar relatie met de Nederlandse en Zuid-Afrikaanse overheid op orde te brengen en ook te houden in verband met de besprekingen over de vorming van een cultureel akkoord tussen beide landen.

1. Zie F.J. du Toit Spies, Briewe uit Transvaal van G.A.A. Middelberg, in: *Herzog Annale*, II/1, 1953.

De zuivering in eigen gelederen leverde weinig problemen op. Slechts een enkele bestuurder was duidelijk 'fout' geweest. Dat betrof de jurist en NSB-politicus A.J. van Vessem (1887-1966) en – al was niet iedereen daarvan overtuigd – de historicus en hoogleraar aan de Vrije Universiteit A.A. van Schelven (1880-1954). Van Schelven was geen NSB-er geweest, maar had zich aangesloten bij het Zwart Front/Nationaal Front van Arnold Meyer en had zich in krant en op lezingen antidemocratisch en ook antisemitisch uitgelaten. Hij werd bij de VU ontslagen en verloor ook enkele hoge functies binnen de NZAV en daarmee verbonden organisaties. Opvallend was dat beide figuren ook Groot-Nederlandse sympathieën hadden. Het bestuurslid P.J. van Winter (1895-1990), historicus en sedert 1939 hoogleraar in Groningen, kwam de zuiveringsprocedures goed door. Toch noemde Klaas van Berkel (ook historicus en hoogleraar in Groningen) Van Winter in zijn boek *Academische Illusies. De Groningse Universiteit in tijd van crisis, bezetting en herstel, 1930-1950* (Amsterdam 2005) "geen held". Hij had in 1940 de Duitse rijkscommissaris voor Groningen, C. Borgling, onderricht in de Nederlandse geschiedenis gegeven en hij had de studenten in april 1943 niet ontraden de loyaliteitsverklaring aan de Duitse overheid te tekenen. Het werd hem in 1945 niet nagedragen en Schutte geeft ook duidelijk aan dat Van Winter vóór 1940 in woord en geschrift te kennen had gegeven noch pro-Duits noch nationaalsocialist te zijn.

Ingewikkelder was het herstel van de contacten met Zuid-Afrika zelf. Daar heerste al vóór 1940 onder de Afrikaners grote waardering voor Duitsland en na 1933 ook voor het nationaalsocialisme. De Nederlandse gezant Ph.C. Visser en de Zuid-Afrikaner D. Pont waarschuwden de NZAV daarvoor en vroegen om grote oplettendheid. De laatste meende dat de betrekkingen van Zuid-Afrikaanse studenten met Vlaanderen en met name de contacten met Cyriel Verschaeve een kwade invloed hadden gehad. De Dietse betrekkingen verliepen met name via het Dietsch Studenten Verbond en waar de band met Zuid-Afrika op elke congres zeker aandacht kreeg. Overigens waren deze contacten van Zuid-Afrikaanse studenten met Vlaanderen er al voor de Eerste Wereldoorlog en liepen deze via de Jongerenafdeling van het Algemeen Nederlands Verbond. Zeker is dat middenjaren 1930 ook in Vlaanderen de belangstelling voor Zuid-Afrika nieuwe impulsen kreeg via Cyriel Verschaeve en het tijdschrift *Dietschland-Suid-Afrika* van Modest Van Assche. In Nederland vormde het echtpaar E. Broekman en E.P. Broekman-Vriesman de *trait d'union* tussen DSV en NZAV. Hierbij zij aangetekend dat het echtpaar Broekman geenszins pro-Duits of nationaalsocialistisch gezind was. Visser en Pont werken de verdachtmaking niet uit en ook Schutte gaat er niet diep op in. Zeker is dat er in de jaren dertig NSB-elementen in de Groot-Nederlandse beweging infiltreerden en dat gold ook voor de studentenbeweging. Dominant waren ze echter niet. Mogelijk hebben andere zaken gespeeld en de pro-Duitse en nationaalsocialistische tendensen hadden wat meer

aandacht mogen krijgen. Schutte verdoezelt ze echter geenszins. Voor de studenten hier te lande zou kunnen spelen dat de gunstige valuta-coersen reizen naar Duitsland gemakkelijk maakten. Verder waren de anti-Britse gevoelens zeer manifest aanwezig. Zeker ook onder jongeren die de Boerenoorlog slechts van horen zeggen kenden. Verder kan de aanwezigheid van nogal wat Duitse migranten in Zuid-Afrika meespelen met daarbij de inlijving van Duits Zuid-West Afrika (ex-kolonie) na 1918 als mandaatgebied bij Zuid-Afrika. Radicalisering en verrechtsing en ook racisme kan mede verklaard worden, Schutte noemt het eveneens, door de positie van de “*armblankes*”. De economische politiek van Hitler zal in die kringen bewondering opgewekt en versterkt hebben. Dat zal zeker het geval zijn in de rechtse organisaties als Ossewa-Brandweg (1938). Een vergelijking met de Amerikaanse Ku-Klux-Klan dringt zich hier op. Ook daar speelden armoede onder de blanke bevolking en heftig racisme een rol. Een ander punt is de nationaalsocialistische verering voor het platteland en de boerenstand, een stand die in het snel moderniserende Zuid-Afrika zijn dominante rol aan het verliezen was. Merkwaardig is overigens dat onder de in mei 1940 in Nederland achterblijvende Zuid-Afrikaanse studenten er nauwelijks of niet sprake was van overlopen naar de nazi's.

Het lukte echter in de periode 1945-1947 de betrekkingen te herstellen en te zuiveren van ongewenste figuren, waarbij aangetekend dat de politieke machtsverschuiving, de val van de regering van J. Smuts en de aan de macht komende Nasionale Partij van D.F. Malan, zeker een verschuiving naar rechts inhielden. De continuering van de leerstoelen in Amsterdam en Pretoria en de voortzetting van de culturele betrekkingen konden geregeld worden en dat brengt ons op het derde punt, de relatie tussen de NZAV en de overheid.

Er waren al vóór 1940 aanzetten om tot een cultureel akkoord te komen. Die ontwikkeling ging na 1945 door. Voor de NZAV was het vooral zaak om niet alleen mee te werken maar ook om invloed op en inspraak in de gang van zaken te hebben. Dit gelukte en men behield o.a. de voorlichting voor de emigratie binnen de NZAV. Geen onbelangrijke zaak daar de Nederlandse regering een duidelijk emigratiebeleid voerde in de jaren 1945 tot rond 1960. Zaak was ook om te voorkomen dat ongewenste elementen als oud-NSB-ers onder de emigranten kwamen. Dat speelde overigens ook in Vlaanderen (zie *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 70, 2011, nr. 4, pp. 375-383 de bijdrage van F. Seberechts). Een bekend voorbeeld van zo'n eigenlijk niet gewenste migratie is die van de filosoof en VNV-er H. De Vleeschauer (1899-1986), die ook nog een benoeming tot hoogleraar in Pretoria kreeg. Dat laat ook zien dat de nazisymphathieën niet tot het gewone volk beperkt bleven, maar ook in academische kringen te vinden was. Schutte geeft er heel wat voorbeelden van en Van Winter ondervond er op zijn reis in Zuid-Afrika behoorlijk wat last van. Niettemin tekenden beide regeringen in 1951

een cultureel akkoord, dat echter al spoedig onder druk kwam te staan van de door de Zuid-Afrikaanse regeringen doorgevoerde segregatie politiek. Dat vraagstuk speelde direct na de oorlog nog maar een geringe rol, al wordt het door de NZAV-bestuurders wel genoemd en voorzien zij ook grote moeilijkheden zonder onmiddellijk een oplossing voor ogen te hebben.

Ten slotte nog Van Winter zelf, de man, die bij het herstel van de betrekkingen een grote rol heeft gespeeld en die ook ter plaatse de banden opnieuw herstelde door zijn reis in 1947 naar Zuid-Afrika, waarover in deze publicatie uitvoerig verslag wordt gedaan. Terecht heeft Schutte een aantal van zijn brieven en verslagen als bijlage opgenomen. We ontmoeten vaak de historicus die schreef dat *“het verleden tot hem sprak”*. Een van zijn bekendste publicaties was *Onder Krugers Hollanders* (Amsterdam, 2 dln., 1937-1938).

Een leesbaar boek dat veel informatie bevat, niet alleen over het herstel van de betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika na 1945, maar dat door de grote hoeveelheid namen en de annotatie bij die namen ook een beeld geeft van de leden en de bestuurders van de NZAV. Het waren veelal mannen (vrouwelijke bestuursleden zijn letterlijk op een hand te tellen) met een academische achtergrond, werkzaam in onderwijs, vrije beroepen, overheidsinstellingen en niet onbelangrijk in het bedrijfsleven.

[Pieter van Hees]
